

ропейській культурі (XIX ст.) явно домінував колоніальний дискурс і у відвертій чи прихованій формі простежувалося негативне ставлення до нецивілізованих народів. Тарас Шевченко тут виступає як виняток» [4, с. 18].

Отже, У. Бекбаулов змалював життя казахів, подав їхнє світорозумінням крізь призму долі Шевченка-українця, в'язня Російської імперії. Автор вивчив людину над жахливими побутовими та рабськими моральними умовами буття. Т. Шевченко не дозволяв відчувати місцевому населенню своєї вищості, і в казахих бачив рівних собі, «дітей Божих». Повість «Тарас на Аралі» У. Бекбаулова – це гімн справжній людині.

Література

1. Беисов Т. Т. Г. Шевченко в Казахстане. Очерк. Алма-Ата: Казахское государственное издательство художественной литературы, 1952. 71 с.
2. Бекбаулов У. Тарас на Аралі. Повесть. Переклад з каракалпацької. Київ: Дніпро, 1975. 351 с.
3. Білецький П. Внесок Шевченка-художника до скарбниці... Всесвіт. 1997. № 3-4. С. 127-131.
4. Кралюк П. Тарас Шевченко та Казахстан. День. 2008. С. 18.
5. Наєнко М. Художня література України. Від міфів до модерної реальності. Київ: Проміт, 2008. 1063 с.
6. Тарасенко А., С. Мастеров. Не щез у полиновому степу. Вибрані твори: у 2-х т. Т. 1: Повісті та оповідання. Костанай: Костанайский печатный двор, 2009. С. 475-564.

УДК 808.5:321.64

ПОНЯТТЯ «РИТОРИКА» В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

Зоряна Куньч,

*кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

Висвітлено негативний стереотип у ставленні до риторики як науки красномовства в умовах радянської тоталітарної системи. Проаналізовано тлумачення терміна риторика в лексикографічних працях, зроблено висновки щодо потреби подолання посттоталітарної ментальності через активне залучення молоді до вивчення історії української риторики й до практичного застосування риторичного вчення.

Ключові слова: риторика, радянський тоталітаризм, ораторське мистецтво, історія риторики.

The negative stereotype in relation to rhetoric as a science of eloquence in the conditions of the Soviet totalitarian system has been revealed. The interpretation of the term rhetoric in lexicographic works has been analyzed, the conclusions has been made with the need to overcome post-totalitarian mentality through active involvement of young people in the study of Ukrainian rhetoric history and in the practical application of rhetorical teaching.

Keywords: rhetoric, Soviet totalitarianism, public speaking, rhetoric history.

У сучасній науковій системі відроджується й поступово утверджується риторика – наука про ораторське мистецтво. Термін запозичено з давньогрецької мови: ῥητορικὴ τέχνη – мистецтво красномовства [8, с. 238]. Ця наука має на наших землях щонайменше дев'ятисотлітню історію. Найдавнішу українську пам'ятку, що містить уривок риторичної праці, знаходимо серед найстаріших збережених письмових пам'яток Київської Русі – в «Ізборникові» Святослава 1073 року [5, с. 12].

Попри те, радянський тоталітаризм ХХ ст. сформував у суспільній свідомості ще й нині розповсюджений стереотип негативного ставлення до цієї науки. Це підтверджують лексикографічні праці цього періоду. Так, найавторитетніше лексикографічне видання радянського часу «Словник української мови в 11 т.» подає 9 словникових статей із тлумаченням слів, що стосуються назви цієї наукової дисципліни: ритор, риторизм, риторика, риторичний, риторичність, риторично, риторство, риторствувати, риторський. Нейтральне, без негативного навантаження тлумачення цих слів спостерігаємо тільки в історичному ракурсі: риторика – «1. Наука красномовства, ораторське мистецтво. Богослов'я, філософія, риторика, граматики становили основу комплексу знань, що їх здобували освічені люди на Русі (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 504) ... // Навчальний предмет, в якому викладена теорія красномовства, ораторського мистецтва. Вчителі пітики і риторики були не тільки авторами п'єси, а і педагогами сценічного мистецтва, і режисерами шкільного театру [XVII-XVIII ст.] (Від давнини... I, 1960, 188)»; ритор – «1. У стародавній Греції та стародавньому Римі — оратор і вчитель красномовства. «Отці церкви» вчилися у славнозвісних риторів IV століття Лібанія і Гімерія (Наука..., 1, 1969, 41); // Оратор, який має хист красномовця. У віршах про партію і Батьківщину Рильський виявляє себе як досвідчений ритор у кращому розумінні цього слова (Криж., М. Рильський, 1960, 160)» [11, Т. 8, с. 544]. Звернімо увагу на останній приклад: у цитаті-ілюстрації тлумачення щодо М. Рильського сказано: «ритор у кращому розумінні цього слова», адже щодо тодішніх реалій це слово вживали тільки з негативними конотаціями, що й формувало у свідомості відповідний стереотип. Ось як подано тлумачення другого значення слів риторика і ритор: риторика «2. перен. Зовнішньо красиво, але позбавлене змісту красномовство. Лист був написаний просто, щиро, без сліду фальшивої риторики (Фр., VIII, 1952, 84); Скромність завжди була окрасою справжнього таланту, а байдужість, риторика і самовдоволення – ознакою творчого безсилля (Мал., Думки..., 1959, 40)»; ритор – «2. Оратор, який, володіючи мистецтвом красномовця, говорить красиво, але беззмістовно. У нас всякого було народу, не тільки поповичів, тих риторів..., та й панів високовчених (Стор., I, 1957, 259)» [11, Т. 8, с. 544].

Мабуть, найяскравіше свідчення щодо формування у свідомості людей негативного значення поняття риторика знаходимо в словникових статтях риторичний і риторичність, які наводимо повністю: риторичний – «Стос. до риторички. Часом у спокійну епічну мову літопису вриваються елементи риторичного стилю – окличні або питальні речення (Курс. іст. укр. літ. мови, I, 1958, 32); Пригадуючи, як часто слово «риторика» ми вживаємо у негативному значенні, доведеться визнати свою провину, бо без мистецтва риторичного немає і мистецтва поетичного; в цьому плані риторика – неодмінна частина поезики (Криж., М. Рильський, 1960, 181); Воронцов не вдається до гучної, риторичної фрази (Мовозн., VI, 1948, 20); // Написаний за правилами риторички (у 1 знач.). Автори риторичних церковних і шкільних проповідей прагнули наблизити свої твори до того літературного стилю, що оформився в Європі, зокрема в Польщі, в XVI-XVII ст., в епоху феодально-католицької реакції (Іст. укр. літ., I, 1954, 88). [11, Т. 8, с. 544]; риторичність – «Властивість за знач. риторичний. Друга дія нового варіанту «Дворянских выборов» [Квітки-Основ'яненка] вийшла громіздкою, несценічною, переобтяженою нудними монологами, написаними довгими і важкими періодами, позбавленими живої, індивідуалізованої мови. Статичність, риторичність цієї дії призвела до порушення драматургічних законів (Вітч., 4, 1964, 174) [11, Т. 8, с. 544].

Окрім того, чотири статті «Словника української мови» подано із позначкою застаріле: риторизм, риторство, риторствувати, риторський.

«Словник іншомовних слів» подає дуже коротке й об'єктивно правильне тлумачення цього терміна: «1) Наука красномовства. 2) Переносно – зовнішньо

ефектне, але малозмістовне красномовство» [10, с. 733]. Це можна пояснити специфікою видання, завдання якого передбачало інтерпретувати значення запозичених лексем, не наводячи спеціальних ілюстрацій щодо їхнього вживання.

Інший приклад лексикографічного видання, що ілюструє ігнорування риторики як науки красномовства знаходимо в «Юридичному словникові». Це лексикографічне видання – тлумачний словник юридичних термінів, який мав би мати серед своїх словникових статей тлумачення терміна на означення науки красномовства, адже ця наука виникла і для потреб судової системи. Та, наголосимо, термін риторика тут взагалі пропущено: після терміна «ринки колгоспні» міститься тлумачення терміна «риск випадкової загибелі речі». [12, с. 679–680].

Варто акцентувати, що лексикографічні праці дорадянських часів, безумовно, містили тлумачення терміна риторика саме як науки красномовства. Так, у словникові за редакцією Б. Грінченка маємо тлумачення трьох значень цієї лексики: «Реторика – 1) Риторика. 2) Учебник риторики. 3) П'ятий из семи классов духовних училищ і семинарий» [9, с. 13]. Крім того, тут подано словникові статті ретор («Ученик класу риторики») і реторва («Ученики класу риторики») [9, с. 13].

Тоталітаризм та відсутність демократичних засад у побудові суспільних інституцій – це одна з найвагоміших підстав для усунення науки красномовства з навчальної системи і з наукового дискурсу. Таку ситуацію спостерігаємо і в Російській імперії до революції 1917 року. Від 70-их років XIX ст. і до 20-их років XX ст. в навчальних закладах, замість риторики, викладають курс теорії словесності, який відкидав ораторське мистецтво на задній план, а вивчав художню літературу й поетичні форми мовлення [4, с. 131]. Однак у час «золотої десятиріччя» в Україні з'являється низка посібників та наукових праць, що безпосередньо порушують проблеми риторики. Наголосимо, що посібники з риторики для навчальних потреб у цей час майже синхронно з'являються і на західних, і на східних теренах України [5, с. 125].

Після остаточного утвердження тоталітаризму на наших теренах риторика завмирає у своєму розвитку на кілька десятиліть аж до відлиги 60-х років [4, с. 136]. Тоді ж виходить друком єдиний в радянський період український посібник з риторики. У ньому, зокрема, зазначено: «Розвиток соціалістичної демократії об'єктивно зумовлює всебічний розквіт ораторського мистецтва» [2, с. 3]. Однак в історичній частині цього посібника є лише розділи про ораторське мистецтво стародавнього світу, ораторське мистецтво західноєвропейських країн, видатних російських та українських ораторів дорадянського періоду та ораторське мистецтво класиків марксизму-ленізму. Отож акцентуємо, що ідеологічні чинники спричинили ситуацію, коли всі проблеми ораторського мистецтва тоталітарної епохи зводилися до вивчення ораторської майстерності партійних вождів. Активно утверджувалася думка, яку озвучив один із найвідоміших теоретиків радянського ораторського мистецтва В. П. Чихачов. У діалозі «Розмова про ораторське мистецтво», який було опубліковано в журналі «Трибуна лектора» (1987, №3), він наголошує: «Часто мене запитують, як використовувати ораторське мистецтво середніх віків у конкретній лекторській роботі; на кого з майстрів полеміки античних віків можна сьогодні рівнятися? Навіщо нам забиратись так далеко?» [4, с. 6].

У тоталітарній державі не лише не вивчали теорії риторики, але й не досліджували історії риторики, за винятком нечисленних літературознавчих праць, які порушували дуже конкретні питання риторичної майстерності певних авторів чи значення деяких риторичних трактатів для розвитку теорії літератури [4, с. 8–9]. Навіть літературознавчий словник-довідник, виданий 1997 року, подає типово радянське трактування терміна риторика: «наука красномовства. Як ораторське мистецтво виникла в Елладі, звідки поширилася на Стародавній Рим та новочасну Європу. У братських школах барокової доби була

обов'язковою дисципліною. До її складу входила поетика, що викладалася у вигляді обов'язкового навчального предмета «семи вільних мистецтв». Студенти Києво-Могилянської академії спонукалися до написання та проголошення «орацій», а викладачі – до розробок стилістики. Незважаючи на те, що Р. пізніше втрачала своє первісне значення, тлумачилася в іронічному аспекті як мовлення зовні привабливого, але внутрішньо порожнього змісту, вона мала вплив на художню літературу, зокрема на подальше вживання та вдосконалення стилістичних фігур...» [6, с. 597].

У посттоталітарному просторі зміни відбуваються дуже повільно. Попри появу посібників з риторики Г. М. Сагач, вихід у світ «Риторичного словника» (1997), у котрому систематизовано понад 2 тис. термінів цієї науки, «Новий тлумачний словник української мови у 4 тт.» знову подає прийняте за радянського тоталітаризму тлумачення понять ритор і риторика: «Ритор – 1. У стародавній Греції та стародавньому Римі – оратор і вчитель красномовства; // Оратор, який має хист красномовця. 2. Оратор, який, володіючи мистецтвом красномовства, говорить красиво, але беззмістовно. 3. У братських школах і в академії України та духовних семінаріях дореволюційної Росії – учитель або учень по класу риторики» [7, с. 126]; «Риторика – 1. Наука красномовства, ораторське мистецтво; // Навчальний предмет, в якому викладена теорія красномовства, ораторського мистецтва; // рідко. Підручник з цього предмета. 2. перен. Зовнішньо красиве, але позбавлене змісту красномовство, марнослів'я, теревені. 3. заст. Назва молодшого класу духовної семінарії» [7, с. 126].

Сучасна освіта покликана готувати висококваліфікованих фахівців, здатних вирішувати розмаїті організаційні, виробничо-технологічні проблеми, здійснювати науково-дослідну роботу, керувати своїм колективом, працювати в команді. Тому освічена людина аж ніяк не може обійтися без досконалого володіння всіма засобами комунікації. Пробудження інтересу до риторики – це закономірне явище. «Передумови цього процесу вбачаються нам у поступовому зростанні демократичних тенденцій суспільно-політичного життя» [3, с. 87]. Подолання посттоталітарної ментальності через активне залучення молоді до вивчення історії української риторики й до практичного застосування риторичного вчення – це одне з найважливіших завдань сучасної гуманітарної підготовки у вищому навчальному закладі. Воно має передбачати «засвоєння навичок культури мовлення під час практичних занять, що ставлять за мету навчити студента секретів мовної комунікації, зокрема, дати йому навички підготовки виробничої наради, усного публічного виступу, формулювання тез наукової публікації, проведення зустрічі з діловими партнерами тощо» [1, с. 55]. Саме ці завдання і ставить перед собою риторика як навчальна дисципліна і як наука красномовства.

Отже, відродження риторики в системі освіти України – це життєво важлива проблема. Шлях до утвердження науки красномовства пролягає через подолання посттоталітарного стереотипу негативного ставлення до цієї науки та активне залучення студентства до вивчення основних постулатів риторики, здобуття практичних навичок ораторського мистецтва і практичного застосування їх у своїй повсякденній професійній діяльності.

Література

1. Вознюк Г. А., Куньч З. Й. Удосконалення навичок культури мовлення на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) та риторики. Український змісл. Науковий збірник за редакцією доктора філологічних наук, професора І. С. Попової (ISSN 2313-4437). Дніпро, 2016. С. 47–56.
2. Гурвич С. С., Погорілко В. Ф., Герман М. А. Основи риторики. Київ: Вища школа, 1978. 173 с.
3. Куньч З. Й. Етапи розвитку української риторики. Сучасна педагогічна риторика: теорія, практика, зв'язки: Зб. наук. праць за матер. наук. Семінару. За ред. Т. А. Космеди. Львів: ПАІС, 2007. С. 72–90.

4. Куньч З. Й. Українська риторика: історія становлення і розвитку: навч. посіб. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. 248 с.
5. Куньч З. Й., Городиловська Г. П., Шмілик І. Д. Риторика: підручник. 2-ге вид. допов. і випр. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. 496 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ: Видавничий центр Академія, 1997. 752 с.
7. Новий тлумачний словник української мови у 3 т. / Укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. Вид 2-е, випр. Т. 3. Київ: Видавництво Аконіт, 2001. 862 с.
8. Риторичний словник / Упор. Зоряна Куньч. К.: «Рідна мова», 1997. 341 с.
9. Словарь української мови у 4 т. / Упор. Грінченко Б.Т. 4. Київ: Наукова думка, 1997. 616 с.
10. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Вид 2-е, випр. і доп. Київ: Головна редакція УРЕ, 1985. 966 с.
11. Словник української мови в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. 927 с.
12. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького та ін. Київ: Головна редакція УРЕ, 1974. 846 с.

УДК: 821.161.2.0'06:7.04:94(477) «1932/1933»

СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ОБРАЗУ ДИТИНИ-СИРОТИ В ЧАСИ ГОЛОДОМОРУ

Юлія Ласкава,

*кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства
Запорізького національного університету*

У статті розглянуто образ дитини-сироти на прикладі повісті письменниці-емігрантки Ольги Мак «Каміння під косою». Показано специфіку розвитку особистості хлопчика Андрія в умовах голоду та пресу тоталітарної системи суспільства.

Ключові слова: голодомор, образ, специфіка, соціальний аспект, тоталітарне суспільство.

The article is consider the image of the of a child-orphan on the application of Olga Mack's written and emigrant novel «Scythe on stones». The specificity of the development of the special features of the boy Andriy in the minds of hunger and the presumption of the total system of suspensions is shown.

Keywords: famine, image, specifics, social aspect, total suspension.

Рівень національної свідомості кожного громадянина України базується на традиціях, звичаях та знаннях історичної минувшини. Людина з'являється на цей світ «чистим аркушем» і формує свій світ за допомогою соціуму, в якому перебуває. Вкрай важливо аби ці знання виховали в людині любов та повагу до рідної землі. Однією з найвизначніших подій української історії є Голодомор 1932-1933 рр. Становлення більшовицького режиму на українських землях, за різними оцінками, забрало від 3 до 10 мільйонів життів. Голод не жалів нікого: ні старих, ні малих. Політика сталінського режиму болюче вдарила по селянам, які були змушені віддати все своє майно, і навіть найдорожче – землю. Люди залишилися без шматку хліба за душею, вже не говорячи про інші продукти харчування. Не оминули репресій тодішньої влади й інші верстви населення. Якщо селяни гинули від голоду, то інтелігенцію катували та вбивали без суда та слідства.

Тема Голодомору довгий час замовчувалась у всіх інформаційних джерелах. Задля розкриття цілісної картини трагедії використовувались спогади, хроніки,